DOSYA/DERLEME

BİYOGÜVENLİK YASASI, TOPLUMSAL ŞİZOFRENİ VE DOĞANIN DEĞİŞİM DEĞERİ

Ilgın ÖZKAYA ÖZLÜER, Fevzi ÖZLÜER***

Özet

Toprak, su ve gıdanın sermayenin denetiminde piyasa mekanizmalarıyla yönetilmesi doğanın ve emeğin sömürüsünü yükseltmekte, bu yük altında yoksullaşan ve yoksunlaştırılan insanlar yaratılan korku dünyasının yeni risk algısına ve korunma yöntemlerine alıştırılmaya çalışılmaktadır. Türkiye'de kaçırılmaması gereken bir fırsat olarak gösterilen GDO'lar, yaşam üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkileri henüz sınanamayan bir "teknolojik yenilik" olmasının yanında, ekolojik krizin gün geçtikçe derinleşen etkileri dikkate alındığında kapitalizmin tarihi kadar "eski bir üretim biçiminin" de simgesidir. Bu nedenle biyogüvenlik konusu çerçevesinde, idari, siyasi ve ekonomik yönleri ile biyogüvenlik sisteminin resmi düzeyde nasıl ele alındığı kadar sosyal güvenliğin temeli olarak görülmesi gerekirken egemen biyogüvenlik politikasının "GDO'lu malların pazardaki güvenliği" yaklaşımını ile ele alan ulusal ve uluslararası hukukun araçlarının da yeniden tartışılması gerektiği gerçeği ile karşılaşırız. Bu bağlamda gerek Biyoçeşitlilik sözleşmesinin ve Cartagena protokolünün ve gerekse son Biyogüvenlik kanunu ile kurulan mekanizmaların ve kullanılan araçların, bu metinlerde kullanılan kavramlar ve öngörülen sonuçlar üzerinden değerlendirilmesi gerekir. Yalnızca bu yolla mevcut biyogüvenlik sisteminin göze aldığı, öngördüğü yakın ve uzak risklerin, toprak, su ve gıda egemenliği ile uzlaşmazlığı görülebilecektir.

Anahtar kelimeler: Biyogüvenlik, GDO, yasa ve yönetmelikler

Biosecurity Law, Social Schizophrenia and The Value of Changes in Nature

Abstract

Governance of soil, water and food under market mechanism rise the exploiting of nature and labor, the burden of this policy people are getting poor and accustomed to new frightening world with new perceptions. GMO's are presented as an opportunity in Turkey but these are called beside direct and side effects couldn't able to test yet and GMO's are old as symbol of capitalism history while considering

** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Çevre Hukuku Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi, Ekoloji Kolektifi Aktivisti (www.ekolojistler.org)*
*** Avukat, Ekoloji Kolektifi Aktivisti (www.ekolojistler.org)*

ecological crises effects and "old producing model". Therefore, beside economic, administrative and politic aspects of bio-security system should be examined at legal level and national and international law tools are needed to review and discuss GMO's with "GMO food safety in market" approach. In this context, either bio-security agreement and Cartegena protocols or the latest Bio-security law should be evaluated through the terminology and predicted results used in those papers. That is the only way of understanding present bio-security system risks on soil, water and food dominance.

Key words: Bio-security, GMO, law and legislations

Biyolojik güvenlik sorunu tıpkı sosyal güvenlik sorunu gibi, insanların bugünkü yaşamı ve toplumsal durumu ile ilgili olduğu kadar, insanların gelecekte nasıl bir hayat yaşamak istedikleri ve nasıl bir hayatı yaşayacakları ile ilgilidir. Bu anlamda biyolojik güvenliğin sağlanması sorunu sadece toplum sağlığına indirgenebilecek bir konu değildir. Biyolojik güvenlik, sosyal yaşamın zemini olan doğa varlıklarının geleceğini de, tarımın, gıdanın ve enerjinin geleceğini de doğrudan ilgilendirir. İnsan dışındaki varlıkların yaşamları geliştirilmediğinde, biyolojik çeşitlilik korunmadığında toplum yaşamı da pek çok riskle karşı karşıya kalmaktadır. Çünkü; biyolojik yaşam tek tipleştikçe, insan yaşamı da tek tipleşmekte, 'kelimenin birden fazla anlamıyla' yoksullaşmaktadır.

Sürekli bir kriz rejimi olan kapitalizm başlangıcından beri aynı zamanda bir ekolojik kriz rejimidir. Ekolojik kriz günümüze özgü bir olgu olmamakla birlikte, yeni binyılda artık göz ardı edilemez bir hal almıştır. Ekolojik krizin derinleşmesinin faturasını en ağır şekilde ödeyenler ise yoksullar, emekçiler ve kapitalist dünyanın ezilenleridir.

Ekolojik krizin ortaya çıkardığı en önemli tehlike, popüler kültürde sıkça rastlanılan biçimiyle, ani bir felaketle gelen Armageddon'un ardından tüm yaşamın ortadan kalkması değil; bu ani yok oluş mitine dair korkunun sürekli diri tutulmasıdır. Eğer ki ekolojik felaketler insanlığın ani bir yıkımına yol açacak ise ve buna karşı politik tedbirler tartışılamıyorsa tehlike tam da bu noktada başlamaktadır. İşte asıl tehlike, insanlığın sonunun geleceğine yönelik bu binyılcı korku senaryoları değil; bu korkunun insanları yaşamda kaldıkları süre boyunca çekilmez bir hayata maruz bırakmasıdır. Toplumsal bilincimizin özüne yerleşmiş bu "korku kültürü"nün[1] daha da derinleşmesinin önünü alacak bir politikaya ihtiyacımız olduğu açık. Oysa ki egemen biyolojik güvenlik kavramı, sürekli insanların korkularını yeniden üretmelerine neden olacak ve gelecekleriyle ilgilenmelerinin önünü tıkayacak bir kaderciliğe savrulmalarına yol açacak bir politik hattan üretilmektedir. Her an bir salgın hastalık tehdidi altında yaşayan, her an yediği içtiği nedeniyle hastalanacağı kaygısı taşıyan bir toplumda sağlıklı toplumsal ilişkiler kurulabilir mi? Ekolojik krizin mağdurlarının milyonlarla ifade edildiği bu koşullarda, siyasal iktidarların toplum sağlığını (bu toplumun ruh sağlığını da içerir) koruyucu önlemler alması gerekirken tam bunun aksi politikalar geliştirdiği, krizin mağdurlarının değil "kar edenleri"nin cephesinde taraf olduğu da bir diğer gerçek.

Türkiye'ye denetimsiz yollarla GDO'lu gıda ve yem girdiğine yönelik kamuoyunu uyaran pek çok bilgi ve açıklama karşısında, sessizlik resmi düstur olarak ilan edilmiştir. AKP Hükümeti kamuoyunun yoğun baskısı sonucunda Türkiye'ye yıllardır GDO'lu gıda girdiğini ve bu riski kontrol edeceklerini açıklamak zorunda kalmıştır. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, 26 Ekim 2009 tarihinde yayımlanarak yürürlüğe giren "Gıda ve Yem Amaçlı Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmalar ve Ürünlerinin İthalatı, İşlenmesi, İhracatı, Kontrol ve Denetimine Dair Yönetmelik" ile GDOları denetim altına almaya kalkmıştır. Ancak, 20 Kasım 2009 tarihinde ve sonra, 20 Ocak 2010 tarihinde ikinci bir değişiklik yaparak bu yönetmeliği bile uygulanamaz hale sokmuştur. Tarım Bakanı'nın, "bu yönetmelik çıktıktan sonra ülkeye tek bir GDO'lu ürün girmeyecek" demesinden

çok kısa bir süre sonra yapılan değişiklikler ve açılan davalar ile süreç hükümet nezdinde soğumaya bırakılmıştır. Bu GDO'lu ürünlerin ülkeye girişine yönelik düzenleme yapılması girişimi ise ilk kez 2007 yılında gerçekleşmiştir. Ancak bu ürünleri o yıllarda ülkeye girişine yönelik düzenlemeler yoğun bir muhalefet ile engellenmiştir[2].

Şimdi ise AB uyum sürecinde malların serbest dolaşımı başlığı altında GDO'lu ürünlerin ülkeye girişinin önü açılmaktadır. Bu yoğun mücadele sürecinde kamuoyunun etkin denetiminden uzak biçimde yürütülen kanun çalışmaları nihayete ermiştir. Ancak ülkenin biyolojik güvenliğinin nasıl sağlanacağı hususundaki tartışmalar bitmemiştir. Bu konuda Türkiye'nin onayladığı Biyogüvenlik protokolü bu düzenlemenin yasayla yapılamasına yönelik zorunluluğu bir uluslar arası gereklilik olarak görüp, sorumluluk savma anlayışı ile bir yasa hazırlanmıştır. GDO'ların tarım, çevre, sağlık üzerindeki "riskleri" Türkiye tarafından kabul edilmiş ve bu konuda Uluslararası sözleşmelerin tarafı olunmuş olsa da biyolojik güvenliğin sağlanmasına yönelik bir mekanizma yaratılmamıştır. Bu mekanizma dar anlamda bir "biyogüvenlik yasası" çıkartma olarak algılanmaktadır. Oysa ki biyogüvenlik sistemi tek başına bir kanun çıkartmakla kurulamaz.

Türkiye resmi düzeyde bir biyogüvenlik sistemi oluşturma noktasından oldukça uzaktır. İdari, hukuki ve teknik yetersizlikler bir yana sorunun aciliyeti ve önemi siyasal iktidarlarca göz ardı edilmektedir. Uluslararası yükümlükler gündeme geldiğinde biyogüvenlik kavramı hatırlanmaktadır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan, Biyogüvenlik politikamızın en somut göstergesi olan "Ulusal Biyogüvenlik Yasası" da bu eksende değerlendirmeye muhtaçtır. Burada yapılacak olan, yasa üzerine teknik bir değerlendirme yapmaktan çok, bu yasanın dayandığı politik ve iktisadi argümanların biyolojik güvenliği sağlama kapasitesinin değerlendirilmesi olacaktır. Bu açıdan temel olarak, biyogüvenlik tartışmalarının resmi düzeyde nasıl ele alındığını değerlendirmek gerekmektedir. Bu değerlendirmenin olası sonuçları üzerine odaklanarak bu eksende egemen biyogüvenlik politikasının kilitlendiği nihai amaç olan "GDOlu malların pazardaki güvenliği" yaklaşımı eleştirel bir perspektiften değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu eleştirel tutum üzerinden de sosyal güvenliğin temeli olarak görülmesi gereken biyogüvenlik konusunda nasıl bir politika oluşturulmalıdır sorusunun yanıtı aranmaya çalışılacaktır.

1. RESMİ BİYOGÜVENLİK POLİTİKASININ TEMELLERİ

1.1.İKTİSADİ ve POLİTİK TEMEL

Birleşmiş Milletler 4 Haziran 1992'de, yani Şubat Karnavalı'ndan dört ay sonra Rio de Janerio'da "Çevre ve Kalkınma" konferansını toplayıp "Biyolojik Çeşitlilik Konvansiyonu" nu imzaya açtığında, dünyanın en büyük biyoteknoloji firmaları ve laboratuarları Midland'daki 27 kilometrekarelik DNA vadisine çoktan yerleşmişlerdi. Böylece çoktan Brezilya kestanesinin genleri soya fasulyesine aktarılmış ve tarıma elverişli Brezilya topraklarının üçte birinden fazlasına yayılmıştı.

Sözleşmeden sekiz yıl sonra bu kez Cartagena'da üslenen aynı "Milletler", "Cartagena Biyogüvenlik Protokolü"nü Konvansiyona ek protokol olarak kabul ettiklerinde ise, sadece İspanya topraklarının 30.000 hektardan fazlası, dünya tarıma elverişli ekim alanlarının ise sözleşmeden bu yana 25 misli artarak, yani 44,2 milyon hektara yakını Vadi çalışanlarının hizmetine tahsis edilmiş bulunuyordu **(Çiftçi, 2004).**

Ama 2000 yılının başında yalnızca bu protokol kabul edilmekle kalmadı, aynı tarihlerde biyogenetik firmaların regülasyon yükümlülüğü altına sokulmasını öneren BM Transnasyonel Şirketler Merkezi bizzat BM tarafından cezalandırılarak lağvedildi ve yerine en büyük 250 şirketin "kendi kendisini kontrol edeceğine" söz verdiği "BM Global Compact" şirketler konvansiyonu kuruldu. Biyogüvenlik Protokolü'nün taraf devletlerin imzasına açıldığı tarih olan 2000 yılının mayıs ayına gelindiğinde ise hemen kuzeyde İsveç'in Malmö kentinde toplanmış olan BM Çevre Bakanları Konferansı, çevre ve kalkınma

sorunlarının "Global Compact" öncülüğündeki "governence"(yönetişim) anlayışı içinde çözülebileceğini ilan ediyordu.

Biyogüvenlik Protokolü'nün mehazı sayılması gereken "Biyolojik Çeşitliliğin Korunmasına Dair Sözleşme" ye göre çeşitliliğin korunması; biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve biyolojik kaynağın kullanımından doğan yararın taraf milletler arasında "hakça" paylaşımı ile aynı anlama geliyordu. Sürdürülebilir kullanım; "çeşitlilik unsurlarının uzun dönemde azalmasına yol açmayacak şekilde ve oranda kullanımı" demekti. Biyolojik kaynakların sürdürülebilir kullanımından ise "milli egemenlik" prensibinden hareketle, ulusal devletler sorumlu tutulmuştu **(Topal, 2002).**

Yarar paylaşımı adı altında düzenlenen ilk husus, "biyolojik kaynaklara erişim hakkı" idi; diğer bir deyişle, bir devletin öteki devlete ait gen kaynaklarını kullanma hakkı. Sözleşme'nin 15. maddesinde, kaynaklara erişim hakkı, bu hakkın içeriği ve miktar ayarlamaları öncelikle ikili veya tek taraflı anlaşmalarla mutabık kalınan şartlara tabi kılınıyordu. Bu hukuk sarmalından çıkan netice ise basitçe söylemek gerekirse şu oluyordu; kullanım sorumluluğu milli devletlerde, kullanım yetkisi ise milletlerarası topluluklarda.

Böylece sadece sözleşmenin imzalandığı 1992 yılından bu yana ve sözleşmenin gözetimi altında, onlarca yoksul "egemen devlet" gen kaynaklarının kullanımını 500 den fazla ikili anlaşma ile ve TRIPs plus ya da UPOV adı altında, birkaç egemen devlete devretmiş oldu. Şimdi bu kaynaklar Midland'da gen vadisi çalışanlarınca kullanılmakta.

Gerçekte kaynağını BM'nin 1962 tarihli "Doğal Kaynaklar Üzerinde Daimi Egemenlik Kararı"nda bulan bu dahiyane yaklaşım, milli egemenlik safsatası yani, yüzyıl boyunca bütün kritik müzakerelerde sermayenin çıkarını ulusal üstü düzenlemelere, yoksul halkın çıkarını ise "ulusal egemenliğe" havale eden döngüsüyle epeyce iş gördü ve hala görmekte.

Sözleşmede burjuva hukukunun dolambaçlı diliyle ustalıkla örülmüş bir diğer husus ise doğrudan "yarar paylaşımı" ile ilgili idi. Bu husus genetik kaynaklar üzerindeki bilimsel araştırmalara devletlerin karşılıklı katılımını ve bu kaynakların ticari ya da başka amaçla kullanımından elde edilen yararın paylaşımını bir hak olarak düzenliyordu. Hakkın öznesi yani yararlanıcısı ise, "biyolojik kaynakları temin eden taraf "olarak tayin edilmişti. Buraya kadar makul görünmekle birlikte sözleşmenin giriş kısmında yapılan terim tanımlamaları işin rengini iyiden iyiye değiştiriyordu.

Buna göre; 'Menşe Ülke', genetik kaynaklara in-situ koşullarda sahip olan ülke anlamına geliyordu. Temin eden ülke ise (herhangi bir yasallık kriteri gözetilmiyordu) bu kaynakları menşe ülkeden toplayan veya temin eden ülke; yani biyokorsanlar. Sözleşmede yararın kendisiyle paylaşılması istenilen taraf işte bu ikinci gruptakilerdi "Adil ve eşit"!

Biyolojik çeşitlilik sözleşmesinin eki Biyogüvenlik Protokolü ve ondan iktibasla hazırlanan ulusal "Biyogüvenlik Yasa Taslağı" da bu politik izleği takip ediyordu. Dünyada yürürlüğe giriş tarihi 11.10.2003 olan Protokolün Resmi Gazetede yayımlandığı tarih 24.6.2003 oldu. Yürürlüğe giriş tarihi ise 24.1.2004 olarak belirlendi. Yani protokol 24 Ocaktan bu yana Anayasanın 90. Maddesinin son fıkrası hükmü gereği mer'i kanuna eşdeğer olacak şekliyle yürürlükte bulunuyor.

Ulusal Biyogüvenlik Kanun Taslağı ise aslında protokolün Resmi Gazetede yayımlanmasından çok önce, 18 Eylül 2002 tarihinde başlatılan ve 444.000 dolarlık proje finansmanının yarısına yakını BM Küresel Çevre Fonu (GEF) tarafından karşılanmakta olan "Ulusal Biyogüvenlik Çerçevelerinin Geliştirilmesi Projesi'nin" mevzuat ayağı oldu[3].

1.2. HUKUKİ TEMEL: BİYOGÜVENLİK PROTOKOLÜ

Protokol bütün bir ulusal mevzuat ayarlamalarının mehazını teşkil ettiğine göre öncelikli ve detaylı bir incelemeyi hak ediyor. Dibacesine kayıtlı olduğu şekliyle, Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nün tarafları, "modern biyoteknolojinin çevre ve insan

sağlığı için yeterli güvenlik tedbirleri ile birlikte geliştirilmesi ve kullanılması halinde insanlığın refahı için büyük potansiyele sahip olduğunu kabul ederek" ve Rio''da kabul edilen "ihtiyatlılık prensibi"nin ışığında söze başlıyorlardı.

Ardından genetiği değiştirilmiş organizmaların "güvenli nakli muamelesi ve kullanımı" alanında yeterli (!) bir koruma düzeyinin sağlanmasını taahhüt ediyorlardı. Dolayısıyla genetiği değiştirilmiş organizmaların nakli, muamelesi ve kullanımını da taahhüt altına almış oldular. Bu nedenle olacak ki, protokole damgasını vuran temel rejim, genetiği değiştirilmiş organizma ticareti için "yasaklama" değil, daha çok "bilimsel belirsizlik- risk belirsizliği", "risk", "risk değerlendirme" ve "riskin yönetilmesi" kavramlarının etrafında uçuştuğu bir tür aşamalı serbestleştirme fikrinin merkezden ulusal piyasalara ihracı şeklinde gelişiyordu. Esasen bu "risk", "risk belirsizliği", "risk değerlendirme", "güvenli kullanım (etiketleme v.s dâhil)" benzeri kavramlar hiç de yeni değildi[4].

Bununla birlikte GDO ve GDO'lu ürünlerin tamamının Protokol kapsamına alınarak güvenli muamelesinin taahhüt edildiğini düşünmek de yanıltıcı olur. Çünkü "Amaç" maddesine, güvenli muamelesi hedeflenenlerin "biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilecek organizmalar" olduğu açıkça belirtilmiştir. Buradan çıkan sonuç zararsız ve denetimi gerekmeyen GDO'ların da mevcut olduğunun imasıdır. Bu imayı destekleyecek nitelik olacak şekilde de 7/4 maddesinde "olumsuz etkiye sahip olması olası görülmeyen"[5] GDO'lardan söz edilerek bunların ön bildirim, dolayısıyla büyük ölçüde risk değerlendirme sürecinin dışında bırakılması sağlanmaya çalışılmıştır. Protokol'ün "Risk Yönetimi" başlıklı 16/5 maddesi ise tarafların olumsuz etkiye sahip GDO'ların belirlenmesi konusunda işbirliği yapacakları hususunu bağıtlıyor. Bu haliyle yakın gelecekte GDO'lar dünyasının da akranı olan tüm tarım kimyasalları, gübre ve yem katkılarında olduğu gibi, zararlılar ve zararsızlar olarak sınıflandırılıp,karar süreçlerinin standartlaştırılacağını tahmin etmek güç değil[6]. Çünkü ekonominin bakış açısına indirgendiğinde hiçbir satışın ötekinden farkı yoktur.

Protokol, devletlerarası bir anlaşma olması nedeniyle, daha ziyade "sınır ötesi hareketler" olarak adlandırdığı ithalat-ihracat işlemleri üzerine odaklanmıştır. Sınır ötesi hareketler ise "kasıtlı çevreye salım", diğer bir deyişle "genetiği değiştirilmiş organizmanın açık ve geniş alanda üretimi maksatlı" tohum ithalatı ve kastî olmayan yani "gıda ya da yem olarak veya doğrudan işleme amaçlı ithalat" olarak iki ayrı prosedürde ele alınmıştır.

Kasıtlı çevreye salım, yani GDO'lu tohumluklar için kararlaştırılan kontrol mekanizması, diğerine göre ağırlaştırılmış prosedürler içeriyor. Örneğin protokol kapsamında ön bildirim anlaşmasından doğan yükümler kapsamına yalnızca kasıtlı çevreye salımın konusunu teşkil eden tohumluklar alınmış; GDO'ların araştırılması veya geliştirilmesi için öngörülen "kapalı kullanım" esasları, gıda, yem veya doğrudan işleme amaçlı ithal edilen ürünler ön bildirim anlaşması kapsamının dışında bırakılmıştır.

Ön bildirim süreci, ihracatçı taraf ya da doğrudan ihracatçı tarafından ithalatçı tarafa yapacağı ve protokolle kararlaştırılan bilgileri içermesi öngörülen bir bildirimle başlatılıyor. Ön cevap adı verilen ve ithalatçı tarafın başvuruya ilişkin ön değerlendirmesinin ihracatçıya bildirildiği bir tür "usul muhakemesi" ile devam ediyor; başvurunun protokolle belirlenmiş olan usul şartlarını sağlaması halinde ise bu kez ikinci aşamaya yani "esastan" karar aşamasına geçiliyor.

Yetkili ulusal mercii tarafından verilecek olan nihai kararın protokole göre iki şekli var: koşullu ya da koşulsuz ithalat onayı veya doğrudan doğruya ithalatın yasaklanması. Protokolde yasak hallere ilişkin hiçbir ön belirleme bulunmuyor. Bütün bir karar süreci "risk değerlendirme" adı verilen ve ölçütleri protokolün III numaralı ekinde belirtilmiş olan bir tür "bilirkişilik" müessesesinin sonuçlarına terk edilmiş durumda. Ama birleşen milletler bununla da yetinememiş olacak ki, 15.maddenin 2. fıkrasına şöyle bir cümle iliştirilmiş: "ithalat tarafı ihracatçının

risk değerlendirmesi yapmasını şart koşabilir". Gerçekte bu ifadenin burjuva hukukun asgari temel prensipleri gözetildiğinde dahi skandaldan farkı yoktur. Meseleye tabiatın temel yasalarıyla bakılacak olursa da tek bir karşılığı bulunabilir; kurdu kuzuya çoban koşmak!

Öte yandan risk değerlendirmesine ilişkin üçüncü genel prensip, bu değerlendirmeyi yapacak olanları "uluslararası kuruluşların tavsiye ve rehberlerini" göz önünde bulundurmaları konusunda uyarıyor. Aslında bu rehber, FAO (Gıda Tarım Örgütü)' nun bir alt organizasyonu olan Codex Alimenterius Commission (CAC) ve WHO'nun (Dünya Sağlık Örgütü) tahıl ve gıda kodeksinden başka bir şey olmayacaktır elbet.

Bu kodeks, yani zararlılar listesi, ise tohum ve tahıl ticaretinde söz sahibi dev firmaların da katıldığı ve CAC tarafından organize edilen toplantılarda kararlaştırılıyor. Bu güvenlik standartları Dünya Ticaret Örgütü'nün Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemlerinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma (SPS) ekinde bitki sağlığı standartları olarak yer alan ve yılardır örneğin NAFTA ülkelerinde titizlikle uygulanmakla sonuçları bilinen standartlardır.

Protokolün genetiği değiştirilmiş organizma ticaretine yaklaşımının belirlenmesi bakımından önem taşıyan başka bir husus ise yine giriş bölümünün 4. paragrafında dile getirilen "ön tedbirci yaklaşım" (ihtiyat ilkesi) prensibidir. Esasen Rio'dan bu yana biyolojik çeşitliliğin korunması ile ilgili bütün uluslararası metinlerde GDO'nun ekolojik sistemler ve insan sağlığı üzerindeki tahribatı "bilimsel belirsizlik" şablonuyla göğüsleniyor.

Yani bu alanda kabul edilen esas yaklaşım, zararın henüz "bilimsel olarak kanıtlanamamışlığı" ve bu bilimsel belirsizlik altında dahi sırf "kamuoyunun artan ilgisini" dikkate alarak lütfedilmiş bir "risk" varsayımıdır. Bu varsayım riskin gerçek bir risk olarak kabul edildiği anlamına gelmiyor.

Yalnızca riskin sürekli araştırılması gereğini kabul etmekle yetiniliyor. Örneğin Rio bildirisinin meseleyi dile getirildiği 15. maddesinde , "ciddi tehditlerin veya tamiri mümkün olmayan zararların bulunması halinde, bilimsel belirsizliğin önlemlerin alınmasını erteleyebilecek bir neden olarak kullanılmayacağı" hususu deklare edilmiş. Yani ortada öyle bir bilim var ki, transgenik tarım nedeniyle ekilebilir arazilerinizin yarısı yansa, "belirsizliğini" sürdürebiliyor.

Diğer bir deyişle bu metinlerin tamamı için "bilimsel belirsizlik" bir fikri sabit, büyük şirketler lehine geliştirilmiş bir" ön karine"den başka bir şey değildir. Bu nedenle olsa gerek risk değerlendirmede ispatlanması gereken iddia "zarar" la ilgili olanıdır. Yani ispat külfeti tıpkı Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemlerinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşmasında olduğu gibi zararı öne süren tarafa ait. O halde karine de en az Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemlerinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşmanınki kadar açık; zararsızlık !

Protokolün kendi hukuki etkililiğine bakış açısının ise içeriği doğrudan ticari olmayan, diğer bir deyişle "sosyal içerikli" uluslararası anlaşmalar bakımından klasikleşmiş bir yaklaşım gösterdiği söylenebilir. Aslında ticaret diplomasisinin jargonuna bakılacak olursa milletlerarası müktesebatın ticari olanına "ulusal yükümlülük", olmayanına "ulusal taahhüt" deniliyor.

Ulusal yükümlülüklerden ise daha çok Dünya Ticaret Örgütü ile imzalanan konvansiyonlar anlaşılıyor. Protokol giriş bölümünde kendi hükümlerinin diğer uluslararası anlaşmalardan doğan hak ve yükümlülükleri değiştirici bir nitelik taşımadığını vurgulamak suretiyle kendi pozisyonunu seçmiştir. Aynı zamanda bu protokole göre yapılacak ulusal düzenlemelerin de "uluslararası yükümlülükleri" tavan kabul eden bir anlayışla yürütüleceğini bağıtlayarak (md 2/4), protokol hükümlerinin ulus-devletlerce yüksek koruma standartlarına çekilmesi tehlikesini DTÖ öcüsüyle savuşturmuştur.

Yine de mevcut protokol ve tam iktisapla hazırlanan ulusal mevzuatın dahi DTÖ hukukunu ihlal ettiği iddiasıyla tahkim ve DTÖ panelistlerinin

önüne sıkça taşınacağını tahmin etmek güç değil. Bugün bile DTÖ'ye getirilen uluslararası tahkim davalarının önemli bir çoğunluğu çok taraflı çevre anlaşmalarının DTÖ hukukunu ihlal ettiği iddiasıyla açılıyor. DTÖ'nün müstear hale gelmiş kararlarına göre ise, "çevre hukuku" ticaretin önüne konulan tarife dışı teknik bir engelden başka bir şey değildir.

Öte yandan 24. maddeyle getirilen, Protokole taraf olmayan devletlerle yürütülecek işlemlerde protokole uyumluluk esası (uygunluk değil), bu gri alanı ikili bölgesel ve çok taraflı ticari anlaşmaların bilinen kaderine terk ediyor. En büyük GDO ihracatçısı üç ülke, ABD, Kanada ve Arjantin, Protokolün imzacısı değil. Dolayısıyla, Türkiye'ye 2003 yılında giren toplam 1.818.131 ton mısırın 1.113.483 tonunun ABD'nden, 356.713 tonunun ise Arjantin'den; 813.635 ton soyanın ise yarısının ABD'nden diğer yarısının da yine Arjantin'den ithal edildiği hatırlanacak olursa protokolün mevcut haliyle bile yaşamadığı söylenebilir[7].

Avrupa Komisyonu'nun, 1998 tarihli transgenik bitki ticareti yasağıyla başlayan ve bu yasaklama nedeniyle DTÖ'ce tazminata mahkum edilmesi ve ilan edilen moratoryumun kaldırılmasıyla devam eden macerası Protokol'ün yürürlüğe girmesi ile mutlu sona erdi.

AB artık bu ürünlerin ticaretini apriori yasaklayamayacak, risk formülüyle çalışıp güvenli muamelesini sağlayacaktı; bu ürünleri etiketleyerek serbest piyasa ajanlarının ürün seçme özgürlüğünü garanti altına alınmasını sağlayacak. Türkiye'ye gelince; O' da Protokolden önce yasaklamış olduğu transgenik tohum ticaretini "serbest piyasanın güvenli muamelesine" terk ederek, evdeki bulguru dimyat tacirlerine teslim etmiş oldu. Aslında bütün bu gelişmeler Protokol'ün milletlerarası sahada göreceği asıl işe ışık tutuyor; transgenik ürün ticaretiyle ilgili varsa ulusal herhangi bir direncin egalesi, yoksa gelecekte ortaya çıkması olası "ulusal mevzuat" aşırılıklarının şimdiden kontrol altına alınarak ortak bir piyasa standardının oluşturulmasıdır.

2. TÜRKİYE'DE BİYOGÜVENLİK, NERDEN NEREYE?

Türkiye resmi düzeyde biyogüvenlik politikasını, "Ulusal Biyogüvenlik Yasasının" oluşturulması sürecinde oluşturmaya başladığı söylenebilir. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığınca yürütücülüğü üstlenilmiş olan "Ulusal Biyogüvenlik Yasası " çalışmalarına 2002 yılında başlandı. Bu çalışmalar 2006 yılında tamamlandı[8]. Bu süreçten sonra bürokratlar tarafından taslak çalışmaları devam etti. Bu hazırlıklar sonucunda kamuoyu farklı farklı üç adet yasa taslağı ile tanıştı. Her ortaya çıkan taslak bir öncekini arattı. En son taslağın Haziran 2009 tarihinde meclis gündemine geleceği Cemil Çiçek tarafından duyuruldu. Bu üç farklı taslak için de söylenecek şey, Biyogüvenlik Protokolü'nün hiç de veciz sayılmayacak bir replikasından ibaret olmasıdır. Ya da şöyle diyelim; pahalı bir hukuki danışmanlık dışında Protokolde gördüğü bütün malzemeyi kullanmış bir metin. Bu haliyle Biyogüvenlik Protokolü ve onun her türlü ulusal tekrarı, yalnızca GDO ticaretinin güvenliğini sağlıyor. Daha yakından bakalım...

2.1. BİYOGÜVENLİK YASASI VE POZİTİF HUKUKUN EKONOMİ POLİTİĞİ

2.1.1.Kavramsal Çerçeve

Her kavram seti eninde sonunda belli bir hukuk ve politika algısı etrafında şekillenmektedir. Bu noktadan hareketle de rahatlıkla söylenebilir ki, biyogüvenlik kavramı inşa edilirken nasıl bir kavram seti kullanılıyorsa o set, belli bir iktisadi sosyal politika algısına yaslanmaktadır. Yukarda ki açıklamaları ışığında tasarının temel izleğinin liberal bir eksen olduğu açıktır. Ancak bunu yine de konumuz olan ilgili yasa ekseninde açımlama ihtiyacı vardır. Bunu yaparken de özellikle belli bir tarihsel birikime sadık kalınmalıdır[9]. Biyogüvenlik Kanunu'nun tanımlar bölümünde biyogüvenlik kavramı, "İnsan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevre ve biyolojik çeşitliliği korumak için GDO ve ürünleri ile ilgili bu faaliyetlerin güvenli bir şekilde yapılması" şeklinde tanımlanmaktadır. Kavramın oluşturulmasından da anlaşılacağı gibi

esas eksene GDO ve ürünleri ilgili faaliyetlerin yapılması alınmaktadır. Bu faaliyetlerin yapılaması bir kez biyogüvenlik kavramının merkezi haline getirilince, temel ilke serbesti olmakta, insan ve doğanın korunması ise bu serbestinin çerçevesi olarak sunulmaktadır. Bir de kavramdan anlaşılacağı üzere insan, hayvan ve bitki sağlığının korunması için GDO ve ürünleri ile ilgili faaliyetlerin yapılması zorunlulukmuş gibi tanımlanmaktadır. Bu anlamda GDO'larla ilgili faaliyet salt ekonomik bir zorunluluk alanından çıkartılmakta ve fakat aynı zamanda tüm yaşamın ve neredeyse canlı yaşamının zorunlu bir unsuru haline getirilmektedir. Bu haliyle de biyogüvenlik, eninde sonunda GDO'ların güvenliğini sağlayacak zihinsel bir dizaynın ürünü olarak kavramsallaşmaktadır. Oysa ki daha 9. Kalkınma Planı Gıda Güvenliği, Bitki, Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporunda da açıkça ifade edildiği üzere, genetiği değiştirilmiş organizmaların yarattığı riskler ve denetlenmesi çok zor olan risk faktörleri[10] olduğu kabul edilmiştir. Bu kavramsallaştırmanın ortaya koyduğu ise ekonominin zorunluluk alanı giderek daha fazla ekolojinin zorunluluk alanını da belirleyecek biçimde bir yasal güce kavuşturulmuştur. Canlı yaşamı için olmazsa olmaz bir olgusal gerçeklik olmadığı halde yasa düzeyinde, GDO'lar canlı yaşamının olmazsa olmazı olarak görülmektedir. Bu temel yanılsamanın yarattığı en temel politik etki tarım, ilaç ve gıda şirketlerinin belirleniminde bir hukuk sisteminin doğmasından daha fazlasıdır. Şirketler, toplumsal ve doğal yaşamın temel kurucu unsurlarının neler olduğunu da devlet eliyle belirilemeye başlamıştır. Bu aynı zamanda canlılığın temel prensiplerinin neler olacağının, özel mülkiyet ilişkileri temelinde yeniden biçimlendirilmesinin ileri bir aşamasıdır. Şirketler, hukuk dolayımıyla sadece neyin, nasıl üretileceğini belirleme yetkisinin ötesine geçerek canlılığın ne olduğunu belirleyebilme yetkisiyle kendini donatma zorunluluğu içinde bulduğu bir tarihsel sürece evrilmektedir.

2.1.1.1.Risk[11] ve Risk Değerlendirme

Modern hayat sürekli bir risk algısı üzerinden şekillendirilmektedir. Yaşanılan hayatın kendisi bile bir "risk" olarak sunulur. Toplumu risk varsayımına oturtan bu anlayışa göre "Riski öngörmek, var saymak ve buna rağmen yine de yapılması gereken yapılmalıdır." **(Keller, 2004)**. Biyogüvenlik Kanunu'da kavramlar seti içinde risk ve değerlendirmesine yer verir. Tasarı'ya göre risk[12] yönetimi resmi biyogüvenlik politikasının temelini oluşturmaktadır.

Risk değerlendirme tanımı genetik yapıları değiştirilmiş organizmaların kasıtlı olarak çevreye salıverilmesi hakkındaki 90/220/AET sayılı Konsey Direktifi'ni yürürlükten kaldıran 12 Mart 2001 tarihli 2001/18/AT sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi'ne göre "İnsanların ve çevrenin risk kaynağına maruz bırakılmasını takiben, tanımlanmış şartlar altında olumsuz etkilerinin/olayların ortaya çıkma boyutunun ve olabilirliğinin ve belirsizliklerinin belirlendiği değerlendirme sürecidir.

Risk değerlendirme, zararın tanım ve özelliklerini, maruz kalma değerlendirmesini ve risklerin özelliklerini içerir. Zarar, risk kaynağının olumsuz etkiye sebep olma potansiyelidir. Risk değerlendirme, GDO'nun olumsuz etkilere sebep olabilecek özelliklerinin, bunların potansiyel sonuçlarının, ortaya çıkma olasılığının belirlenmesi ve belirlenen her bir özelliğin sebep olabileceği riskin tahmin edilmesi basamaklarından oluşur." şeklindedir[13].

Kanun tasarı halindeyken riskin unsurları olarak gösterilen kavramlar kanunlaşma sürecinde kaldırılmıştır. Riskin çerçevesi, neye karşı, nasıl bir risk yönetimi yapılacağı da belirsizleşmektedir. Bu şekilde sadece belli bir sektör ve/veya bölge değil, yaşamın bizatihi kendisi bir yok olma tehlikesi barındırmaktadır. Genetiği değiştirilmiş organizmaların, ticareti için işte böylesine korku dolu bir toplumsal yaşam biçimi inşa edilmektedir. Korku toplumunun tüm unsurları yeniden üretilir. Bir kez artık tüm maddi yaşam koşulları tehdit altında kalınca bu konuda alınacak tedbirlerde zarar kavramı etrafında düzenlenir.

Lecorut'un modern biyoteknoloji hayranlığına karşı yönelttiği binyılcılık-milenyalizm eleştirisinin tersten okumasıyla, modern yaşam, getirdiği

"zenginlik" ile birlikte "katlanılması" gereken sorumlulukları-zorunlulukları da barındırdığını dayatır durur **(Dominique, 2003)**. İşte modern yaşamın kapitalist aksında insani zenginliğe yol açtığı ima edilen "teknik gelişmenin" ve "kalkınmanın" katlanılması gereken toplumsal maliyeti her an "zarara uğrama riski"dir. Zarara uğrama riski karşısında olan gizli özne ise sadece toplum değil aynı zamanda toplumun maddi varlık koşulu olan doğadır da. Genetiği değiştirilmiş organizmalardan kaynaklanabilecek zarar bu modernlik aksında "insan türünün ve canlı yaşamının yok olması" olarak somutlaşmaktadır. Biyogüvenlik ihtiyacının da bu doğrultuda belli bir yok olma korkusundan korunma güdüsüyle ortaya çıktığını da kabul etmek gerekir. Ancak biyogüvenlik sistemi risk olarak görülen yok olma tehdidini tamamen ortan kaldırmak yerine, sürekli bu tehdidi diri tutar. Ancak ironik biçimde de bu riski sürekli kılacak biçimde, canlı yaşamın sürdürülmesi açısından da GDO ve buna dayalı faaliyetleri bir zorunluluk olarak dayatır. Bu şekilde riske dayalı biyogüvenlik sistemine de bir meşruiyet zemini yaratılmış olur. Bu açıdan yine kestirmeden söylemek gerekirse riske dayalı olmayan bir biyogüvenlik poltikası öncelikli olarak korkuları yeniden üretmeyi değil; ruh ve beden bütünlüğünü sağlamayı önceleyeceğinden, en iyi biyogüvenlik politikası, GDO'suz bir dünyanın sağlanmasıdır. Ancak içinden geçtiğimiz kapitalist çağın tarım politikaları, rekabetçi sosyo ekonomik tercihler, GDOsuz bir yaşam inşa sürecinin büyük mücadelelerin konusu olduğunu göstermektedir. Bu nedenle de riske dayalı biyogüvenlik sisteminin, kapitalist korku toplumuna karşı yürütülecek mücadeleler açısından temel bir politik mücadele zemini olduğunun görülmesi gerekir.

Bu noktada belirmek gerekir ki biyogüvenlik ihtiyacı sadece yaşamı tek tipleştiren GDO'ların risklerin ortaya çıkarabileceği zararlara karşı önlemler etrafında kurulmaya devam ettiği sürece etkin bir biyolojik güvenlik sistemi oluşmayacaktır. Çünkü bu eksene sıkışmış bir biyogüvenlik sistemi her defasında GDO'lara dayalı yaşamı bir zorunluluk olarak kabul etmek zorunda kalacaktır; ki bu riskin zararlarını engellemeye yönelik hukuki, teknik, politik düzenlemeler yapılabilsin. Ancak biyogüvenlik sisteminin oluşturulabilmesi ve geliştirilebilmesi için öncelikli olarak, risk kavramının var olma zeminini oluşturan, GDO'lu tohum ve gıdalardan vazgeçmek gerekmektedir. Biyogüvenlik kavramının meşruiyeti için pozitif anlamda GDO'lu gıdalara ihtiyaç olmadığını görmek gerekiyor. Pek ala biyogüvenlik kavramı, GDO'lu gıda ve tohumların denetimi yerine, biyolojik çeşitliliği ve tarımsal zenginliği iyileştirme temeline de oturtulabilir. Oysa ki mevcut kavramsallaştırma belli bir korku kültürünü yeniden üretmek, GDO'lu gıdalara meşruiyet sağlamak üzerinden şekillendirilmektedir.

Ancak pozitif hukuk tekniği sınırları içinde kaldığımızda bile kapitalist modern yaşamın devamını esas alan riske dayalı bir biyogüvenliğe egemenlerin ihtiyacı olduğunu tekrar hatırlatmak gerekiyor. Birincisi tarafı olduğumuz Cartagene biyogüvenlik protokolüne taraf olmayan Amerika ve Arjantin menşeili ürünlere risk analizi yapılamamaktadır. İkincisi, bu ülkelerden giren ürünlerin ülke içinde takip ve denetimi yapılmadığından bu ürünlerin tohumluk olarak kullanılıp kullanılmadığı, diğer türlere ve insan sağlığına etkileri bilinmemektedir. Üçüncüsü bu ürünler nedeniyle pazardaki ekolojik ürünlerin de güvenliğine yönelik tereddütlerin artmasına yol açmaktadır. Dördüncüsü, Devletlerin harita üzerindeki sınırlarına karşın canlı yaşamının çizilmiş bir sınırı yoktur. Komşu ülkelerde genetiği değiştirilmiş organizmalara dayalı gıda ve tarım sistemlerinden kaynaklanabilecek sorunların pek ala sınırları aşabileceğini öngörmek gerekir. Riske dayalı bir biyogüvenlik sistemi iddia ettiği gibi modern yaşamın güvenliğini sağlayabilmek açısından bu konuda önlemler almak zorundadır. Ancak GDO'lu ürünlerin tüm dünyada ortadan kaldırılması için çaba sarf eden GDO karşıtları açısından bu mücadele modern kapitalist risk toplumuyla bir hesaplaşma ve onu aşma olarak kurgulandığında, egemenelerin inşa etmeye çalıştığı riske dayalı biyogüvenlik sisteminin toplumsal şizofreniyi keskinleştireceği kestiriminde de bulunmak gerekir. Diğer yandan ise mevcut haliyle yasalaşan biyogüvenlik sisteminin uzun vadede biyolojik çeşitliliği, tür çeşitliliğini ve

toplum sağlığını koruyabilecek bir ekseni olmadığını da belirtmek gerekir.

2.1.1.2. Zarar ve Potansiyel Zarar

Geleneksel hukuk kavramı olarak zarar geniş anlamıyla maddi ve manevi zararı içine alacak şekilde şu şekilde tanımlanır: "Hukuken himaye edilen maddi ve manevi varlıkların bunlara yapılan bir tecavüzün vukuundan önceki ve sonraki halleri arasındaki farktır.[14]" Genel hukukta zararın hem varlığının hem de miktarının saptanmasında kural olarak bir sorun çıkmamaktadır **(Turgut, 2001)**. Özellikle 'şeylere' yönelik zararın saptanmasında, "onların objektif değerinin, piyasada kendileri için biçilen değerin; bir başka değişle değişim-piyasa değeri esas alınır." **(Turgut, 2001; Turgut, 2009)**.

Ancak ortaya çıkan GDO-biyogüvenlik sarmalı göstermektedir ki bu sorunların tanımlanabilmesi ve çözümünün bulunması geleneksel hukuk kavramlarıyla imkansızdır **(Turgut, 2001)**. Bu nedenle de illa ki pozitif hukuk sınırları içinde kalınacaksa da zarar kavramı geleneksel hukukta olduğu gibi tanımlanamaz **(Turgut, 2001)**. Zarar kavramı "çevrenin fiziksel, kimyasal ve biyolojik bozulmasından yola çıkarak çevresel kirliliğin yol açtığı biyolojik ve sağlığa ilişkin zarar ile maddesel zararın tipine; akut, kronik veya sonraki döneme uzanan etkilere ve etkilenen alanın değerine" göre ele alınmalıdır **(Turgut, 2001)**[15].

Yani biyogüvenlik kavramı söz konusu olduğunda yalnızca mülkle ve fiziksel bütünlükle sınırlı kalın(a)n bir değerlendirme yapılamaz **(Turgut, 2001)**. Ancak zararın maddi olarak giderilmesini esas alan bir biyogüvenlik sisteminde bu "maddi" giderimin nasıl sağlanacağı belli değildir **(Turgut, 2009)**. Çünkü tüm yaşam kaynakları değişim değerine kavuştuğu, mal haline geldiği andan itibaren onların tazmini de "zararın parasal giderilmesi" ekseninde göğüslenir. Peki, milyonlarca yıllık evrim sürecinde oluşmuş genetik ve biyolojik birikimin zarara uğraması durumunda bu zarar karşılanabilecek midir? Bu zarar nasıl tespit edilecektir? Genetik olarak değiştirilmiş tohumlardan elde edilmiş ürünler, bu ürünlerin tüketilmesi ve yeniden üretilmesi sürecinde bitkilere ilişkin yaratılan kültürü ortadan kaldırdığında, maddi kültürün yok oluşuna ilişkin zarar giderilebilecek midir? Tüm bir yaşam varlıklarının maddi var oluş koşullarının tehdidi karşısında giderilecek olan zarar nedir? Yaşama hakları ellerinden alına türlerin zararını kim, kime nasıl tazmin edecektir? Peki bu zararın kapsamına girmesi muhtemel olan ama hesaplanabilir olmadığı için bu hesaba girmeyen pek çok etmen ne olacaktır? Bu sorulara yanıt verecek bir biyogüvenlik sistemine sahip olmadığımız gibi mevcut biyogüvenlik yönelimi bu sorulara yanıt bulma iddiasında de değildir.

2.1.1.3. İhtiyatilik ve Sürekli Refleks

Pozitif Hukukta, insanın doğayı etkileyen faaliyetlerde bulunması ve bu faaliyetlerine yönelik düzenlemeler yapması, yasaklar getirmesi ve oluşan sorunlar için önleyici ve giderici nitelikte reçeteler sunabilmesi ancak belirlenmiş bilimsel verilerin varlığı halinde mümkün[16] olduğu söylenir. Bu durum özellikle de hukuk normlarının objektif, genel ve belirlenebilir olmaları zorunluluğu nedeniyle ve özellikle yasaklayıcı normlar bakımından kendini hissettirir. **(Turgut, 2001)**

Çünkü bu özellikler sıkı bir nedensellik ilişkisini ve başta öngörülebilirlik olmak üzere birçok temel ilkeyi beraberinde getirir **(Turgut, 2001)**. Ancak yukarda da değindiğimiz gibi genel olarak ekolojik krizin özel olarak da GDOların meydana getireceği zararlar hukukun genel zarar kavramı içinde tanımlanması güç, belirlenmesi çoğu zaman imkansız boyutlardadır[17]. Verili bilimsel imkânların ve gelişmelerin meydana gelen çevresel zararlara ölçtüğü zarar kavramı "zaman" ve "diğer değişkenler" ile çoğu kez yetersiz kalmaktadır. Bu yetersiz ve belirsizlik nedeniyle de klasik hukuk anlayışı bu alanlarda düzenleme yapmamakta yahut yaptığı düzenlemeler meydana gelebilecek zararlar karşısında değersiz görülebilmektedir.

"Hukuk kesin bulgular beklenene kadar, hareketsiz kalmak gibi bir yol seçemez; "tehlike" kavramı esas alınarak, önlemler alınmalıdır. İhtiyat

ilkesinin özü de budur; yani, tehlikeyi, riski göze almak değil; tehlikeyi, riski dikkate alarak, önlemleri düşünmektir. Böylece risk ile ihtiyat arasındaki seçimde bu ikincisinden yana tavır takınılmakla, riskten kaçınılmaktadır. " **(Turgut, 2001)**

İhtiyat ilkesi, Türkiye'nin taraf olduğu Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nün de hukuki ilkelerindendir. **(Turgut, 2009)**[18]. Bu ilke, güvenlik konusunda bir bilimsel bilgi ya da uzlaşı eksikliği olduğunda, ülkelerin genetiği değiştirilmiş organizmaların ithalatını ve kullanımını yasaklama ya da sınırlandırma hakkı bulunduğu şeklinde anlaşılmalı ve kabul edilmelidir. Ancak Türkiye'de ihtiyatilik ilkesi bu açıdan işletilmemektedir. Bu nedenle de, GDO üreticisi şirketlere, GDO'larla ilgili bilimsel verilerin "yetersizliği" ya da biyoteknolojinin hızla "gelişebilirlik" özelliği gibi soyut bahanelerle kurtuluş yolları sağlanmaya çalışılmakta mıdır? Sorusunu akıllara getirmektedir.

Üreticinin üretim araçlarını belirleme ve toplumsallaştırabilme, toplumun gıdanın geleceğini bilme özgürlüğünün ortadan kaldırılmaması, ekolojik dengenin ve ekosistem işleyişinin istenmeyen bozulmasına neden olunmaması, GDO'nun kendisinin veya özelliklerinin istenmeyen şekilde çevreye yayılmaması, yerel çeşitlerin devamlılığının tehlikeye düşürülmemesi için bu gıdaların ve tarımsal ürünlerin insan ve çevre sağlığını tehdit etmediğini şirketler ispat etmedikçe bu ürünlerin kullanılmasına izin verilmemelidir[19]. Tüketicinin ürünü seçme özgürlüğüne ve herkesin yaşamı üzerinde tasarrufta bulunma hakkına sahip olduğu gerçeğine karşın, GDO ve ürünlerinden zarar görenlerin uğradıkları zararı ispatı bu kanunun da genel ilkesi olarak kabul edilmiştir. Oysa biyogüvenlik sisteminin olmazsa olmaz bir koşulu geleneksel ispat yükünün tersine çevrilmesi geleneksel ispat külfeti kuralının değiştirilmesidir[20]. Yani ispat külfetinin çevresel bozulmaya yol açabilecek faaliyetten etkilenen ve karşı çıkanlardan alınıp çevresel kaynakları kullananlara yüklenmesi yani yer değiştirmesidir. Biyogüvenlik sistemi, biyolojik çeşitliliği korumaya yönelik hazırlanıyorsa, zarara uğrayanlar GDO'lar nedeniyle zarara uğradıklarını ispatlamak zorunda bırakılamazlar **(Turgut, 2009)**. Zararın, GDO ve ürünlerinden kaynaklanmadığını, GDO'ların zarara neden olmadığını ispat yükü, GDO'yu piyasaya süren, izin veren, üreten ve kullandıranlardadır.

9. Kalkınma Planı'nda açıkça tüketicilerin duyarlılıklarına önem verilmesi gerektiği ve fakat bu önemin bu alanda yapılacak çalışma ve hazırlıklara engel teşkil etmemesi gerektiği belirtilmiştir[21]. Diğer bir deyişle 9. Kalkınma Planında GDO'lara karşı halkın muhalefetine 'duyarlılıktan' öte değer verilmemesi telkin edilmiştir. Bu nedenle bir biyogüvenlik sistemi oluşturulurken geleneksel sorumluluk biçimlerinin ötesinde bir tahayyüle ihtiyaç vardır. GDO ve ürünlerini üretenler, doğa olayları nedeniyle bu ürünlerin çevreye salımından sorumlu tutulmalıdırlar. Bu ürünleri üretenler için mücbir sebebin, illiyet bağını kesen, kabul edilebilir, bir sebep olmadığı açıktır. Oysa ki mevcut kanuna göre, sel, dolu gibi olaylarla GDO'ların çevreye zarar vermesi durumunda sorumluluk hükümleri uygulanmayacaktır. GDO'lar için mücbir sebebin illiyet bağını kesen neden olarak kabul edilmesi "doğa olaylarının tamamının" mücbir sebep kavramı içinde şirketler tarafından ileri sürülebilmesine olanak tanır ki, bu durum mevcut mahkeme kararlarına ve çevre hukuku açısından sorumluluk hukukunun ilkelerine; hukuk devletinin ilkelerine aykırıdır.

Buna karşın mevcut pozitif hukukun zarar, nedensellik bağı sınırları dışına taşamayan, çevreyi bir değişim değeri olarak algılayan egemen hukuk yaklaşımının ekseninde bir kurguyla risk, zarar ve sorumluklar tanımlanmaktadır.

2.1.2. İktisadi ve Örgütsel Çerçeve

2.1.2.1. Biyogüvenlik Yönetimi ve Karar Alma Süreçlerine Katılım

Bu kavramsal setin belli bir kamu yönetimi anlayışınca şekillendirilmesi her türlü kanun yapma tekniğinin olmazsa olmaz ilkelerindedir. İnceleme konusu yaptığımız yasada da biyogüvenlik yönetimi bir kurumsal çerçeveye oturtulmak istenmektedir. Bu kurumsal yönetim anlayışı temel olarak Tarım ve Köy İşleri Bankalığı uhdesinde kurumsallaştırılmıştır.

Biyogüvenlik faalitlerini yürütmek üzere Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'nın sekretaryasını yürüteceği bir Biyogüvenlik Kurulu oluşturulmuştur. Kurul üyeleri Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Çevre ve Orman Bakanlığı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından teşkil ettirilmiştir. Kurul faaliyetlerini yürütmek için gerektiği kadar, uzmanlar listesi oluşturmak, bilimsel komiteler oluşturmak, risk değerlendirme ve sosyoekonomik değerlendirme raporlarına göre kurul kararlarını oluşturmak, izleme raporlarına dayanarak, karar vermek, kararlarını geri almak, ürünlerin toplatma, imha ve benzeri yaptırımlara ilişkin bakanlığa sunmak görev ve yetkisiyle donatılmıştır.

Biyogüvenlik kurulu altında, kurula GDO'lu ürünlerin piyasaya sürümü için yapılan başvurular olmak üzere konu hakkında değerlendirmelerde bulunmak üzere, risk değerlendirme ve sosyoekonomik değerlendirme komitesi ile diğer bilimsel komiteler oluşturulabilecektir. Uzmanlar listesi Üniversiteler veya TÜBİTAK ile kurul tarafından gerekli görülen alanlarda çalışanlar arasından seçilir. Kurul tarafından gerekli görülen alanlarda çalışanların kim olduğunun hangi kriterlere göre belirleneceği ise muğlaktır. Bu gerekli görülen alanda çalışanlar, tohum ve gıda şirketlerinde çalışanlar olabileceği gibi, tüketici ve üretici örgütleri temsilcileri de olabilecektir. Bu konuda kurula sınırsız bir takdir hakkı tanınmıştır. Bununla birlikte daha önceden Biyogüvenlik faaliyetlerinin nasıl yürütülmesi gerektiğine dair yoğun tartışmalar olduğunu da hatırlatmak gerekir. Biyogüvenlik Kurumu'nun oluşturulmasına yönelik taslaklardan sonra gelinen noktada Tarım ve Köyişleri Bakanlığı'na bağlı Biyogüvenlik Kurulu ile örgütlenme bir bakanlığın uhdesine bırakılmıştır. Burada önemli olan nokta ise kurulun aldığı kararların denetlenmesi sürecinin nasıl sağlanabileceğine yönelik sorunun giderilmesi gerekmektedir.

Biyogüvenlik kurulunun aldığı kararların dayanağını teşkil eden komite kararlarının ise hiçbir kişi ve kuruma verilmeyeceği, hizmete özel olarak hazırlandığı düzenlenmektedir. Bu kurul kararlarının ne olduğunun bilinebilirliğini, kararların bilimsel ve sosyal - ekonomik - ekolojik değerlerle ne kadar örtüşüp örtüşmediğinin kamuoyu tarafından değerlendirilmesi, tartışılması ve yargısal denetim veya kamuoyu denetimi yoluyla alınan kararlara katılımının önünde bir engel olarak durmaktadır. Bu nedenle kurul kararlarına ulaşabilme olanaklarının sağlanması yönünde düzenlemelere ihtiyaç vardır. Aksi durumda Resmi biyogüvenlik politikasında bürokrasi ve şirketler ekseninde bir bilgi ağı yaratılacak ve toplum ve doğanın geleceğini belirleyen konularda kişilerin bilgi edinmesinin önü kapatılacaktır. Kurulun kararlarına halkın etkin biçimde katılmasına olanak sağlayacak bilgi edinme olanaklarının yaratılmaması durumunda, tüm bir canlı yaşamın yönetimi bir kuruma emanet edilecektir[22].

Kamu otoritesi tarafından alınan kararlar kişilerin şimdiki ve gelecek yaşamlarını ya doğrudan ya dolayısıyla etkileyen yani onların görüşlerinin de alınmasının zorunlu olduğu kararlardır. Kişilerin yaşamlarını doğrudan ilgilendirmesi nedeniyle halkın karar alma sürecine dâhil edilmeleri gereklidir. Bunun için de halkın öncelikle bilgilendirilmesi daha sonrada devlet yönetimine ve karar alma süreçlerine aktif katılım yollarının geliştirilmesi gerekir[23].

Kısaca, alınan kararların halka açılması aşamasından önce karar alma sürecinde halkın katılımının sağlanması, burjuva demokrasisi sınırları içinde bilgi edinme ve kamuoyunun doğru bilgi sunulması süreciyle kurumsallaşabilir. Bu süreç yurttaşların, karar alanlardan bekledikleri hukuki güvenlik duygusunun korunması zorunluluğunun da bir sonucudur. Bu açıdan da biyogüvenlik sisteminin işleyebilmesi için halkın karar alma süreçlerine katılmasına olanak sağlanmalıdır[24]. Mevcut haliyle ise Biyogüvenlik sistemi halkın, alınan kararların içeriğini öğrenme olanağına dahi kapılarını kapatmıştır.

Oysa ki "Katılım ilkesi"nin çevre hukuku açısından tanımı "bireylerin çevresel yönetim sürecinde rol oynamaları, etkide bulunmaları ve böylelikle kendi yaşamlarını şekillendirecek bu süreci yönlendirmeleri"dir **(Turgut, 2001).** 'Etkide bulunmak' ya da 'rol oynama ve yönlendirmenin'

anlamı bireylerin kendi görüş ve önerilerini ortaya koymaları demektir. Katılım sistematik olarak iki başlık altında: çevresel karar alım sürecine katılım ve kararların uygulanması sürecinde katılım olarak incelenir **(Turgut, 2001).**

GDO'yu piyasaya süren şirketler ve buna izin verenler, tüketicileri, üreticileri ve kullanıcıları; biyogüvenliğin sağlanması için GDO'nun özellikleri hakkında bilgilendirmeleri ve GDO'nun insan, hayvan, bitki ve çevre sağlığını ve biyolojik çeşitliliğe etkilerini kişilerin bulundukları konumlar itibariyle ortaya koymalarının sağlanması gerekir. Buna karşın mevcut biyogüvenlik sisteminin ortaya koyduğu anlayış içinde bir devlet sırrı içinde değerlendirilen kurul kararları ve komite raporlarının bağımsız biçimde oluşturulmasının yegane garantisinin kamu denetimi olduğu bilinmelidir. Buna olanak tanımayan her türlü yönetim anlayışının istisna rejimlerini olağan bir biçime sokacağı, topluma karşı her hangi bir sorumluluk duymayan bir yönetim anlayışının kök salmasına yol verecektir. Bilim insanlarının bağımsız karar verebileceğine duyulan özsel inancın sonucu olarak, bilimin yansız ve objektif karar verecek, rasyonel bir mekanizmaya sahip olduğuna yönelik öznel poltik söylem üzerinde yükselen karar alma süreçlerinde doğa gibi toplum da hiçleştirilecektir. Bürokrasinin hegemonyasına girmiş bilim ve uzmanların verdikleri kararların özünde sınıfsal tercihlerin ve ideolojik konumlanışların sonucu olduğu görülmediğinde mevcut durum anlayışla karşılanabilir. Ancak, şirketlerin ve devletin beka strateji olarak egemenliğini kuran iktisadi kalkınmanın gerekleri gerekçe gösterilerek karar alınmasının önünün alınmasının yolu bu kararlarda, zayıf toplumsal sınıfların çıkarlarını gözeten bir etkin denetim mekanizmasının ancak yargısal ve kamusal denetim yoluyla hayata geçirilebileceğini de hatırlatmak gerekmektedir.

2.1.2.2. Yeni Sorunlara Eski Çözümler: İktisat

Kapitalist iktisadın "zorunlulukları" kendini hukukun egemenlik zemininde yeniden üretmektedir. Bununla birlikte hukuk da kendini bilimin "mutlak" bilgisine terk ettirilerek, iktisat ve bilim arasındaki ilişki hukuk dolayımıyla inşa edilir.

Biyoteknoloji fetişizminin dünyanın yeni kurtarıcısı olarak palazlandığı ve bilimsel referansların bir tür pazarlama tekniği halinde sunulduğu piyasa ekonomisinde, biyogüvenlik konusunda ki çalışmalar iktisadın yasalarına mahkum kalmaktadır **(Mae-Wan, 2001)**[25].

Kaldı ki biyoteknoloji alanındaki gelişmelerin üretime uygulanması özellikle tarımda yaygın olarak kullanılmaya başlanmasıyla, kapitalist üretimin hızı biyogüvenlik rejiminin kendinde metanetli yaklaşımının hızını alt üst edecektir **(Fukuoka, 2006)**. Özellikle içinden geçtiğimiz eski dünyayı yenileme düzenini savunanlar açısından[26], ilerleme bir tür modern olanın teknik tekrarı olarak görüldükçe, biyolojizmden beslenen hayat[27] ve onun hukuki düzenlemeleri de eninde sonunda bu eksenden beslenecektir. "Ulusal Biyogüvenlik Kanununun" amacı da bu doğrultuda hazırlanmıştır[28]. Biyolojik çeşitlilik ve gen piyasada değişim değerine kavuştuğu, mal haline geldiği andan itibaren bu piyasanın denetlenmesi ihtiyacı da kendini açığa çıkartır.

Yüzyılı aşkın bir zamandır süren gen emperyalizminde; artık yeni bir dönemeç ortaya çıkmıştır, bu dönemeçte kutsallığının tahtına oturan bilim ve insanları, bütün yaşamın nesnel bilgisini elinde tutan modern büyücüler olarak kendilerini kutsamaktadır **(Althusser, 1984; Broswimmer, 1995).**

Bu yeni emperyal süreçte ulusal devletlerin rolü de piyasanın denetimi ve yeniden düzenlenmesine evrilmektedir. Piyasanın "görünmez eli" biyogüvenlik konusunda da harekete geçirilmiştir[29] Tüm sorunsa bu görünmez elin sıkıntılarının etik ve hukuki olarak nasıl düzenlenebileceği sorununa indirgenir. Etik bir mesele temelinde tartıştırıldığı sürece de tüm sorumluluk bu düzenlemeleri uygulayanların sırtındadır[30]. Biyogüvenliğe duyulan ihtiyaç bu açıdan biyoteknoloji ürünlerinin güvenli ticaretine yönelik bir ihtiyaç olmaktan görüldüğü sürece

GDO'lar konusunda karar verecek olan uzmanlar oligarşisini ideolojik olarak belirleyen sermaye, eninde sonunda doğanın ve toplumun sömürüsüne hukuki gerekçeler üretebilecektir.

SONUÇ: DOĞA VE EMEK SÖMÜRÜSÜNE GİDEN YOL

Dünya üzerindeki tüm canlılar hayatlarını sürdürebilmek için su ve gıdaya gereksinim duyarlar. Canlı kalabilmenin tartışmasız ön koşulu olan bu iki varlık insanlar için de bir zorunluluk ve haktır. Su ve gıdanın egemenliğini ele geçiren ya da geçirmeye çalışan kişi, grup ya da şirketler insanlığın yaşam koşullarını boyunduruk altına almış, yaşam haklarını ellerine geçirmiş olurlar. Türkiye'ye yıllardır genetiği değiştirilmiş tarımsal ürünler ve gıda girmektedir. Bu sürecin yarattığı ekolojik tahribatın boyutları ise bilinmemektedir. Henüz sistematik düzeyde genetik ve biyolojik çeşitliliğinin bilgisini ortaya koyamamış bir yönetim anlayışı hızlı bir biçimde GDO'ların piyasaya girişini güvence altına alacak bir hukuk rejimi inşa etmektedir. Türkiye'nin taraf olduğu Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nün imzalanmasının ardından T.C.hükümetleri doğayı ve toplumu korumayı esas alan bir Biyogüvenlik Yasası çıkartamamıştır. 2004 yılından bu yana ülkenin gen varlıklarını, biyolojik çeşitliliğini koruyacak, tarım ve gıda egemenliğini sağlayacak, çiftçilerin ezilmelerini, yok olmalarını engelleyecek, tüketicilerin güvenli ve sağlıklı gıda ihtiyacını karşılayacak bir hukuk anlayışından uzak yasal çerçeve oluşmaktadır. Ortaya çıkan yasa, biyogüvenliği risk sistemine oturtarak bir yanıyla GDO'ları canlı yaşamın olmazsa olmazı haline getirmekte diğer yandan da şizofreni toplumunu ve korkuya dayalı egemen kültürü yeniden üretmektedir.

2006 yılında çıkartılan Tohumculuk Hakkında Kanun, 2007 yılında Türkiye'nin UPOV'a dahil olması, Islahçı Hakları Hakkında Kanun, Biyogüvenlik Kanunu tarımsal sistemde özel mülkiyete dayalı kapitalist ilişkiler ağının hukuk dolayımıyla kök salmasının zeminini hazırlamaktadır. Bu kapitalist ilişkiler ağının derinleşmesinden daha derin sorunlarla karşı karşıya kaldığımız ise akıldan çıkarılmamalıdır.

Gıda, su, tohum gibi varlıkların sermaye tarafından denetim altına alınmasına dayanan yeni dönem sömürü biçimi bir yanıyla emeğin diğer yanıyla doğanın sömürü süreçlerini keskinleştirmektedir. Bu sömürü rejimi içinde toplumun kendi varlık koşullarını, üretim ve kendini yönetebilme yetisine sahip olma olanaklarının iğdiş edilmesinin önünün alınması ise her şeyden önce yaşanılan sorunun derinliğinin kavranması ile yakından ilgilidir. Bu bağlamda biyogüvenlik yasası, basit bir biçimde GDO ve bunlara dayalı ürünlerin piyasada nasıl dolaşıma gireceği ile sınırlı olarak değerlendirilemez. Mevcut biyogüvenlik mekanizmasının inşası sürecinde, GDO'ları yaşamın vazgeçilmez bir unsuru olarak kurgulayan hukuk rejimi, aynı zamanda GDO'ların risk sistemine dayalı sorumluluk biçimleri inşasında da zayıf toplumsal grupları korumaktan uzak bir yaklaşım sergilemektedir. Riski daimi ve değişmez bir veri olarak kabul eden ve bu anlamda da bu riskin ne olduğunu ancak uzmanların hegemonyasında bir kurulla belirlenebileceğine yönelik bir hukuk sistemi, aynı zamanda sermayenin dolaysız bir biçimde doğayı ve emeği sömürmesinde bilimi bir araç haline getirmektedir. Bilisel bilgiyi ve bilimi tarihsel bağlamlarından kopartarak yansız bir nesnellik düzeyinden kurgulayan bu hukuk rejimi, bu verilere dayalı olarak alınan kararların toplumla paylaşılmasına dahi gerek görmemiştir. Toplumun ve doğanın geleceğinin ne olacağı hakkında kararların nasıl alınması gerektiği konusunda ortaya çıkan bu eğilim bir yanıyla sömürüyü doğal bir olgu olarak hukuk rejiminin temeline yerleştirmektedir.

Üretim ilişkilerini sorgulamayan, toplumsal bölüşümde temel hakkaniyet gerekliliklerini bile yerine getirmeyen bir iktisadi modelin tahakkümü altında sermayenin verili zorunluluğu olan sürekli büyüme zorunluluğu doğrultusunda, GDO'ları sadece piyasanın değil aynı zamanda yaşamın da bir zorunlu unsuru haline getirmeye çalışmaktadır.

İnsanlık tarihinin doğayla binlerce yıllık karşılıklı ve birbirini belirleyerek yarattığı evriminde, yaşamın temel üretim bilgisi ve bu bilginin doğal ve toplumsal araçları üzerinde mülkiyet rejimi kurmaya çalışan

hukuk sistemi, sürekli bir korku toplumu ideolojisinden beslenerek, mevcut rejime meşruiyet sağlamak istemektedir. Kendi yaşamını yeniden üretme yeteneği elinden alınan doğa ve toplum açlık, yok olma tehdidi karşısında sermaye ve onun ideolojik aygıtlarının yaşam tarzını kabul etmeye zorlanan kitleler açısından bugün temel olarak sorgulanması gereken olgu, korku toplumunun bir zorunluluk olup olmadığıdır.

Toplumun büyük bir kesiminin karşı karşıya kaldığı kötü beslenme koşulları, şirketlerin daha ucuza üretip daha çok kar elde etmek için ürettiği GDO'lu ürünlerin çözümü olarak sunulmasının bir sonucunun da toprağın ve insanların yaşamını tek tipleştirmek olduğunun görülmesi gerekir. Tohumdan, gıdaya kadar toplumun besin üzerinde egemenlik kurma olanağı şirketlerin eline geçmiştir. Şirketlerin eline geçen besin seçme hakkı, canlı yaşamını yok etmektedir. Şirketler karlı belli ürünlere yönelmesi tarımı ve gıdayı tek tipleştirmektedir. Bu durum ürün desenini daraltmakta, toprağı güçsüz bırakmakta, biyolojik çeşitliliği yok etmekte ve toplum tek tip bir beslenmeye yönlendirilmektedir. Bu durum insan neslini daha dayanaksız hale getirmektedir. Bu nedenle tohum, gıda, su dolayımıyla emeğin ve doğanın sömürüsüne neden olan GDO ve ürünlerinin toplum ve doğanın yararına olmadığı ortadadır. Şirket egemenliğini meşrulaştıran bir biyogüvenlik sisteminin, toplumsal çıkarları koruyamayacağı gibi, sermayenin çıkarının toplum çıkarı olarak görülmesine yol açacak bir süreci de tetiklediği unutulmamalıdır.

Ülkemiz ekolojik faktörlerini dikkate alarak biyoçeşitliliğini koruyan, kendi tohumluğunu kendi üretebilen, gıda egemenliğini sağlamayı amaç edinen ve doğa-emek üzerinde sömürü mekanizmaları geliştirmeyen bir koruma anlayışına ihtiyaç vardır. Tartıştığımız biyogüvenlik yasası ise bu zorunlulukları karşılayacak bir yasal düzenleme değildir. Hukukun sınırlılıkları içinde bu yolun açılıp açılmayacağını ise toplumsal ve siyasal mücadele gösterecektir.

DİPNOTLAR

1- Bkz. Frank Furedi, Korku Kültürü - Risk Almamanın Riskleri, Çeviren: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002

2- GDO'ya Hayır Platformu Ankara Bileşenleri Adına, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Tüketici Hakları Derneği ve Ekoloji Kolektifi, Tarım ve Köy işleri Bakanlığı tarafından 26 Haziran 2007 tarihinde GDO ve GDO'lu ürünlerin ithalatı, işlenmesi ve kontrolüne ilişkin hususların "yasal düzenlemelerin belirlenmesine kadar" düzenlenmesine ihtiyaç duyulduğu gerekçesi ile GDO ve GDO'lu Bileşen İçeren Gıda Ve Yem Maddelerinin İthalatı, İşlenmesi Ve Kontrolüne İlişkin Hususlar Hakkında Talimat"ın geri alınması için 20.7.2007 tarihinde bir eylemlilik başlattı. Bu eylemlilik ardından talimat geri alındı.

3- GEF ise Rio zirvesinde "çevre"nin "küresel kamusal mal" olarak, yani mal olarak tanınmasıyla birlikte açığa çıkan finansman ve belki de tedarik pazarlama ve satış ihtiyacının giderilmesine yönelik bir BM kuruluşudur.

4- Örneğin tahıl ve gıda ticaretinin kuralsızlaştırılarak serbestleştirilmesini amaçlayan WTO-SPS (DTÖ-Sağlık ve Bitki Sağlığı Önlemlerine dair Anlaşma) metninde bunların her birinin açılımını bulmak pekala mümkündür.

5- Biyogüvenlik Cartagena Protokolü, Resmi Gazete. Tarih: 11 Ağustos 2003. Sayı: 25196. Kanun: 17 Haziran 2003 tarih ve 4898 sayılı Kanun.

6- 26 Ekim 2009 tarihli resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren yönetmelik de tam bu doğrultuda binde dokuzun altında GDO içeren ürünlerin etiketlenmesi koşulu aramıyordu.

7- "Ziraat Mühendisleri Odası (ZMO), Türkiye'ye son 10 yılda giren GDO'lu ürünlerin karnesini çıkarttı. Karneye göre son 10 yılda Türkiye'ye 20 milyon ton GDO'lu ürün getirtildi. Türkiye'ye yurtdışından

ithalatla gelen soya, mısır, pirinç, soya fasülyesi küspesinde ağırlık ABD, Kanada gibi GDO'lu ürün üretimine ağırlık veren ülkelerden. ZMO'nun yaptığı çalışmaya göre genetiği değiştirilmiş organizmalarla (GDO) ilgili Türkiye'ye geliş yolu 1998 yılında açıldı. Çalışmaya göre 10 yılda ithal edilen GDO'lu ürünlerin toplamı 20 milyon tonu buldu. Bu rakamı mısır, soya, pamuk gibi ürünler oluşturdu. Söz konusu ürünler ABD, Arjantin, Brezilya gibi ülkelerden geliyor." Hacer Boyacıoğlu, Türkiye'ye On Yılda 20 milyon Ton GDOlu Ürün Girdi, Referans Gazetesi, 11.11.2009

8- Tarım Araştırmaları Genel Müdürlüğü'nün (TAGEM) belirttiğine göre "Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nün uygulamaya konulması için çerçeve yapının geliştirilmesini amaçlayan ve TAGEM tarafından yürütülmekte olan, Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP)-GEF tarafından desteklenen "Ulusal Biyogüvenlik Çerçevelerinin Geliştirilmesi Projesi" faaliyetleri kapsamında, 06-08 Ocak 2004 , 03-05 Mart 2004 ve 30 Mart-01 Nisan 2004 tarihlerinde yapılmış olan 1., 2., 3. ve 4. çalışma toplantıları sonuçları doğrultusunda oluşturulan bir komisyon tarafından son şekli verilmiştir TAGEM'in belirttiğine göre "Tarım ve Köyişleri Bakanlığı tarafından Transgenik Bitkilerle ilgili mevzuat hazırlığı çalışmalarına 31 Mart-1 Nisan 1998 tarihlerinde Tarımsal Araştırmalar Genel Müdürlüğünde "Transgenik Bitkiler ve Güvenlik Önlemleri" konusunda, ilgili araştırma kuruluşları ve Genel Müdürlükler ile Üniversitelerden temsilcilerin katılımıyla yapılan bir toplantı ile başlanmıştır. Toplantı sonucunda; Transgenik bitkilerin ve ürünlerinin ülkemize girişlerinde ne gibi teknik uygulamaların yapılacağına ilişkin görüş ve raporların hazırlanmasına karar verilmiştir. Daha sonra, belirlenen ana esaslar çerçevesinde teknik uygulamalara temel teşkil edecek görüş ve raporlar oluşturulmuştur. Bu kapsamda, konu "Transgenik Kültür Bitkilerinin Alan Denemeleri, Transgenik Kültür Bitkilerinin Tescili ve Genetik Yapısı Değiştirilmiş Organizmaların (GDO) Üretilmesi, Pazara Sürülmesi ve Gıda Olarak Kullanımı" olarak üç kısma ayrılmıştır. Bunlardan "Transgenik Kültür Bitkilerinin Alan Denemeleri Hakkında Talimat" Makamın 14.5.1998 gün ve TGD/TOH-032 sayılı Olur'ları ile yürürlüğe konulmuştur. Ancak, bu talimat kapsamında uygulamada ortaya bazı aksaklıklar çıkmış ve ayrıca tescil ile ilgili düzenlemelerin de yapılmasına acil ihtiyaç hasıl olmuştur. Her iki hususunda "Bitki Çeşitlerinin Tescil Edilmesine İlişkin Yönetmelik" kapsamına alınmasının uygun olacağı düşünülmüş ve ilgili kuruluş ve özel sektör temsilcilerinin de katılımı ile Aralık 1998'de bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda çıkan görüşler doğrultusunda söz konusu yönetmelikte ilgili değişikliklerin yapılması için çalışmalar devam etmektedir. Ancak, daha önce çıkartılan talimat gereği Transgenik Kültür Bitkilerinin Alan Denemeleri, Bakanlığa bağlı Enstitülerde devam etmekte olduğundan, herhangi bir aksaklığa meydan vermemek için, "Bitki Çeşitlerinin Tescil Edilmesine İlişkin Yönetmelikte" gerekli değişiklikler yapılıncaya kadar, "Transgenik Kültür Bitkilerinin Alan Denemeleri" ile ilgili talimatın aksayan yönlerinin düzeltilmesi amacıyla adı geçen talimatta yapılan değişiklikler 25.03.1999 tarihli Makam Olur'u ile yürürlüğe girmiştir. Ülkemizde hazırlanan mevzuat kapsamında transgenik bitkiler 1998 yılından itibaren Alan Denemelerine alınmaya başlamıştır. Değişik firmalar tarafından ithal edilen ürünlerde yapılan Alan Denemeleri Bakanlık Araştırma Enstitüleri tarafından yürütülmüştür. Bu denemeler pamukta Harran Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından Akçakale'de ve Akdeniz Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından Antalya'da, mısır ve pamukta Çukurova Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından Adana'da ve patateste Niğde Patates Araştırma Enstitüsü tarafından Niğde ve Afyon'da yürütülmüştür. Deneme sonuçlarının değerlendirilmesi neticesinde ürünlerle ilgili yeterlilik kanaati hasıl olmadığından denemelerin tekrarına karar verilmiştir. 1999 yılı denemeleri ise yine aynı ürünlerden pamukta Nazilli Pamuk Araştırma Enstitüsü tarafından Nazilli'de ve Harran TAE tarafından Akçakale'de, mısır ve Pamukta Çukurova TAE tarafından Adana'da ve patateste Patates AE tarafından Niğde'de kurulmuştur. Bu ürünlerde risk analizi ve risk değerlendirmesi yapılabilmesi için gerekli gözlem ve ölçümler yapılmaktadır. Ayrıca gıda eşdeğerliliğinin tespit edilebilmesi için de gerekli analizler ilgili laboratuarlarda yapılacaktır. Denemelere alınan transgenik bitkilerde bulunan ilave özellikler,

pamukta yabancı ot ilacına ve pembe ve yeşil kurda dayanıklılık, mısırda sap kurdu ve koçan kurduna dayanıklılık, patateste ise patates böceğine dayanıklılıktır. Transgenik bitkilerin alan denemelerinin tamamlanmasını takiben tescili, üretime sokulması ve gıda zincirinde kullanılması gündeme gelecektir. Bu hususların mevzuat kapsamına alınması ile ilgili çalışmaların yıl sonu itibariyle tamamlanması planlanmaktadır. Taraf olduğumuz ve kanun hükmü taşıyan BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi 8(g) bendi gereğince GDO'lardan kaynaklanabilecek riskleri kontrol altına almak amacıyla gerekli yasal, idari ve kurumsal mekanizmaları kurmak ve sürdürmek uluslar arası seviyede ulusal yükümlülüğümüzdür. " www.tagem.gov.tr

9- Kanun çıkıncaya kadar biyogüvenlik kavramı DPT tarafından hazırlanan 8. Kalkınma Planı Biyoteknooloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu'na yansımıştır. Bu raporda biyogüvenlik kavramı, bir sistemi işaret edecek biçimde inşa edilmiştir. Buradan hareketle kavram merkezine, GDOlu ürünlerin risklerinden korunmasına karşı tedbirler sistemini almaktadır. Bu rapora göre: "Alan Denemesi: Atmosfere açık, fakat kontrol altına alınmış bir alan içinde özel güvenlik önlemleriyle yapılan denemeler. Bu kavram halen GDO'lardan olan transgenik bitkilerin belirtilen koşullarda tarla denemelerini tanımlamak için kullanılmaktadır.

Biyogüvenlik: Modern biyoteknoloji tekniklerinin, uygulamalarının ve modern biyoteknoloji ürünlerinin insan sağlığı ve biyolojik çeşitlilik üzerinde oluşturabileceği olumsuz etkilerin belirlenmesi sürecini (risk değerlendirme) ve belirlenen risklerin meydana gelme olasılığının ortadan kaldırılması ya da, meydana gelme durumunda oluşacak zararların kontrol altında tutulması için (risk yönetimi) alınan tedbirleri kapsayan bir kavramdır.

Biyogüvenlik kontrol sistemleri: Biyogüvenlikle ilgili yasal düzenlemelerin uygulanması için gerekli yetişmiş insan gücü (uzman vb.) ve teknik altyapı (laboratuvar vb.) ile desteklenmiş kurum ve kuruluşları ifade eder.

Biyoteknoloji: Özel bir kullanıma yönelik olarak ürün veya işlemleri dönüştürmek veya meydana getirmek için biyolojik sistem ve canlı organizmaları veya türevlerini kullanan teknolojik uygulamalar.

Çevreye bilinçli salım: GDO kapsamına giren bir canlı organizmanın çevreye bilinçli ve kontrollü salımını tanımlar.

Çevreye serbest salım: GDO kapsamına giren bir canlı organizmanın çevreye kontrolsüz olarak serbestce salımını tanımlar.

DNA parmak izi: Herhangi bir canlı organizma ile özdeş olan genetik bilgilerin analizi ile elde edilen ve ilgili organizmayı tanımlayan moleküler parmak izi.

Geleneksel Biyoteknoloji: Modern bilgi ve teknolojilerin kullanımını gerektirmeyen ve insanlık tarihi boyunca deneme-yanılma yoluyla geliştirilen biyoteknoloji.

Genetik Mühendisliği: Bazen gen mühendisliği olarak da kullanılan bu tanım, genetik bir yapının insan eli ile değiştirilerek yeni genetik yapıların elde edilmesini tanımlar. Moleküler biyoloji araştırmalarında ve biyoteknolojide uygulanan bu tekniği kullananlar (genetik mühendisliği yapanlar) yaygın kullanılan anlamı ile mühendis değildirler.

Genetik Kimlik Kartı: DNA parmak izi bilgilerinden yola çıkarak her hangi bir canlıyı tanımlayan ve diğerlerinden ayıran moleküler kimlik kartıdır.." DPT, 8. Kalkınma Planı Biyoteknooloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu; s.8 http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/ix/8kalkinmaplani.pdf, 26.06.2005

10- DPT tarafından hazırlanan 9. Kalkınma Planı Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu'nda açıkça "Son yıllarda dünyanın bir kısım ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de genetiği değiştirilmiş organizmalardan kaynaklanan riskler konusunda tartışmalar yaşanmaktadır. Risk faktörleri dikkate alınarak

gelişmelerin araştırmalarla desteklenmesi ve mevzuat konularında yetersizlikler bulunmaktadır." denmiştir. Raporda bu risklere karşı tüketicilerin bilgilendirilmesi ve bu ürünlere yönelik araştırmaların yapılması için laboratuar altyapılarının yetersizliğinin belirtidiğinin de altı çizilmelidir. www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3101/oik664.pdf 27.06.2009

11- Risk sözcüğü TDK Türkçe sözlükte, "zarara uğrama tehlikesi" anlamında kullanılmaktadır. TDK, Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF05A79F75456518CA,22.6.2007

12- Kanun yasalaşmadan önce ki Biyogüvenlik Yasa Taslağının tanımlar bölümünü oluşturan 2. maddesinde "çç) Risk değerlendirmesi: GDO ve ürünlerinin, genetik değişiklikten dolayı, insan, hayvan ve bitki sağlığı, biyolojik çeşitlilik ve çevre üzerinde, doğrudan veya dolaylı, derhal veya gecikmeli, sebep olabileceği risklerin ve risk kaynağının olumsuz etkiye sebep olma potansiyelinin test, analiz, deneme gibi bilimsel yöntemlerle belirlenmesi ve değerlendirilmesi sürecini; ee) Risk Yönetimi: Risk değerlendirme sonucunda öngörülen ve/veya tahmin edilen olumsuz etkilerin gerçekleşmesini önlemek ve gerçekleşmesi durumunda zararı en az seviyede ve kontrol altında tutarak ortadan kaldırmak ve GDO ve ürününün izin verilen amaç ve kurallar dâhilinde kullanılmasını ve muamelesini sağlamak amacıyla alınan önlemleri ifade eder." Şeklinde ifade edilmiştir. Kanunun tanımlar başlıklı 2. maddesinde kalın olarak işaret edilen bölümler çıkartılmıştır. t) Risk değerlendirme: GDO ve ürünlerinin, genetik değişiklikten dolayı, insan, hayvan ve bitki sağlığı, biyolojik çeşitlilik ve çevre üzerinde sebep olabileceği risklerin ve risk kaynağının test, analiz, deneme gibi bilimsel yöntemlerle belirlenmesi ve değerlendirilmesi sürecini, u) Risk yönetimi: Risk değerlendirme sonucuna göre GDO ve ürünlerinin izin verilen amaç ve kurallar dâhilinde kullanılmasını ve muamelesini sağlamak amacıyla alınan önlemleri, ifade eder.

13- Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi, 2001Genetik yapıları değiştirilmiş organizmaların kasıtlı olarak çevreye salıverilmesi hakkındaki ve 90/220/AET sayılı Konsey Direktifi'ni yürürlükten kaldıran 12 Mart 2001 tarihli 2001/18/AT Sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi L106-1, Yayımlanma Tarihi: 17.4.2001.

14- Haluk Tandoğan, Türk Mesuliyet Hukuku, Ankara, 1961' den naklen aktaran Nükhet Turgut, Çevre Hukuku, 2. Baskı, Savaş Yayınevi, Ankara, Kasım 2001, s.553. Ayrıca bknz: Nükhet Yılmaz Turgut, Çevre Politikası ve Hukuku, İmaj Yayınevi, Ankara, 2009, s. 281.

15- Çevresel zarar kavramı hakkında ayrıntı, özenli ve doyurucu bir çalışma için bakınız: Turgut, 2001, s. 554-568 ve Turgut, 2009, s. 284 -286.

16- Turgut, 2009, s. 334; Konuyla ilgili ayrıntılı değerlendirme ve inceleme için bknz: Turgut, 2001, s. 339-347.

17- Turgut, çevresel zarar sözkonusu olduğunda yalnızca kirlilikle sınırlı kalınmaması gerektiğini ve çevresel varlıklara gelecek tehlikelerin de göz önüne alınması gerektiğinin altını çizer. Bknz: Turgut, 2001, s. 358,568.

18- Bknz: Turgut, 2009, s.201.

19- Turgut, 2001, s. 360. Yazar, " ihtiyat, GDO üreticilerine, yarattıkları organizmanın çevresel zarara sebep olmayacağını gösterme yükümlülüğü" getirdiğini ifade etmiştir.

20- Turgut'un çalışmasında yer alan ihtiyat ilkesinin uygulama araçlarından ispat yükünün tersine çevrilmesine ilişkin açıklamalarına özellikle dikkat verilmelidir. Bknz: Turgut, 2001, s.370- 372

21- DPT tarafından hazırlanan 9. Kalkınma Planı Gıda Güvenliği, Bitki ve Hayvan Sağlığı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3101/oik664.pdf 27.06.2009

22- Kanundan önce yukarda adını andığımız ikinci Ulusal Biyogüvenlik Kanun Taslağı'nın Biyogüvenlik Kurumu başlıklı 8. maddesinde, "Bu Kanunla verilen görevleri yapmak üzere kamu tüzel kişiliğini haiz, idari ve malî özerkliğe sahip, özel

bütçeli,bu kanunda hüküm bulunmayan hallerde özel hukuk hükümlerine tabi ve Bakanlığın ilgili kuruluşu olmak üzere Biyogüvenlik Kurumu kurulmuştur. Kurumun merkezi Ankara'dadır. Kurum; Yönetim Kurulu, Başbakanlık ve hizmet birimlerinden oluşur." Denmiştir. Ancak bu düzenleme şu andaki kanun metninde yukarda açımladığımız biçimde değişmiştir.

23- Konuyla ilgili olarak bknz. Turgut, 2001, s.269-341.

24- 2006 yılında hazırlanan kanunlaşmadan bir önceki Ulusal Biyogüvenlik Kanun Tasarısı'nda ise "acil durumlarda uygulanacak olan yöntem ile planların özeti" ibaresi ile yurttaşların bilgilenme kapsamı daraltılmış biçimiylede olsa bulunmaktaydı. Bu taslağın Biyogüvenlik Kurumu başlıklı 8. maddede kurumun görev ve yetkilerinin sayıldığı ilgili bendlerinde " o) GDO'lar, ürünleri ve bunların güvenli muamelesi hakkında, kamunun eğitimi, doğru bilgilendirilmesi, kamu bilincinin oluşturulması ve halkın zamanında bilgilenmesi ve karar sürecine katılımlarının sağlanması için ihtiyaç duyulan düzenlemeleri yapmak; 1) GDO ve ürünlerinin kullanımları hakkında bilgileri ve alınan kararları zamanında halka duyurmak; halkın ve bu kanun kapsamındaki faaliyetleri gerçekleştirenlerin, Kanunun yaptırımlarını anlamalarına yardımcı olmak; halkın biyogüvenlik takas mekanizmasında yer alan bilgilere erişim yolları dahil olmak üzere, biyogüvenlik takas mekanizmasının işlevleri hakkında bilgiye erişimi sağlamak;2) Herhangi bir özel veya tüzel kişinin yazılı başvurusu üzerine, GDO ve ürünleri ile ilgili faaliyetlerin güvenliği konusunda gizli olmayan bilgileri verir." Denilmekteydi.

25- Mae-Wan, HO, Genetik Mühendisliği [rüya mı kabus mu?], Çeviren: Emral Çakmak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın: 473, Bilim Dizisi: 13, İstanbul, 2001

26- Richard,DAWKİNS, Gen Bencildir, Çeviren: Asuman Ü. Müftüoğlu, TÜBİTAK, Ankara, 2001

27- Adam Şenel, Teknedencilik, İndirgemecilik ve Biyolojizm, Bilim ve Ütopya, Sayı: 15, İstanbul, 1995

28- Amaç ve kapsam MADDE 1- (1) Bu Kanunun amacı; bilimsel ve teknolojik gelişmeler çerçevesinde, modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilen genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar ve ürünlerinden kaynaklanabilecek riskleri engellemek, insan, hayvan ve bitki sağlığı ile çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla biyogüvenlik sisteminin kurulması ve uygulanması, bu faaliyetlerin denetlenmesi, düzenlenmesi ve izlenmesi ile ilgili usul ve esasları belirlemektir. (2) Bu Kanun; genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar ve ürünleri ile ilgili olarak araştırma, geliştirme, işleme, piyasaya sürme, izleme, kullanma, ithalat, ihracat, nakil, taşıma, saklama, paketleme, etiketleme, depolama ve benzeri faaliyetlere dair hükümleri kapsar.(3) Veteriner ve beşeri tıbbi ürünler ile kozmetik ürünleri bu Kanun kapsamı dışındadır.

2008 yılındaki Biyogüvenlik Yasa Taslağının Amaç başlıklı 1. maddesi ise şu şekildeydi, "Bu kanunun amacı; ülkemizde çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması, sürdürülebilirliğinin sağlanması ile bitki, hayvan ve insan sağlığının korunması için bilimsel ve teknolojik gelişmeler ve ülke ihtiyaçları çerçevesinde, modern biyoteknoloji kullanılarak elde edilen genetik yapısı değiştirilmiş organizmalar (GDO) ve ürünleri ile ilgili faaliyetleri düzenlemek, denetlemek, izlemek üzere biyogüvenlik sistemi kurmak, geliştirmek ve uygulanması ile ilgili usul ve esasların belirlenmesini sağlamaktır. Bu kanun GDO ve ürünleri ile ilgili araştırma geliştirme, üretim, çevreye serbest bırakma, piyasaya sürme, kullanma, ithalat, ihracat, taşıma, saklama, paketleme, etiketleme ve depolama dahil olmak üzere GDO ve ürünleri içeren faaliyetlere, bu faaliyetlerle ilgili gerçek kişiler ile kamu ve özel hukuk tüzel kişilerine dair hükümleri kapsar. "

29- 8. Beşyıllık kalkınma raporunda DPT tarafından sunulan rapora göre "Modern biyoteknoloji araştırmaları genellikle, üniversiteler, özel sektör ve kısmen de kamu kuruluşları tarafından yürütülmektedir. Elde edilen sonuçların kullanılır hale getirilmesi ve çok büyük bir pazarının olması, bu alanda dev özel sektör kuruluşlarının yatırım yapmasına neden olmuştur. Modern biyoteknoloji

araştırmaları sonucunda elde edilen ürünlerin pazarlanması ve kullanımı gün geçtikçe yaygınlaşmaktadır. Ancak, bu ürünlerin kullanımından doğacak sonuçlar hakkında kesin bilgilerin bulunmaması bir takım soru işaretleri ve tartışmaları da beraberinde getirmektedir. Bu tartışmalar, insan, hayvan, çevre ve biyolojik çeşitlilik üzerinde yoğunlaşmaktadır." DPT, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Raporu Biyogüvenlik ve Biyoteknoloji Özel İhtisas Komisyonu Sunusu, Ankara, 1999, s.1

30- Biyogüvenlik sisteminin sorumluluğunu uygulayanların üzerine bir sorumluluk olarak yıkan bir yaklaşım için bakınız, Selim,KAPLAN, Biyoteknolojiye Etik Yaklaşım: "Biyogüvenlik", Kamu Yönetimi Dünyası, Yıl:7, Sayı:28, Ankara, 2006, s.22-28

Kaynaklar

Althusser, L. (1984) Felsefe ve Bilim Adamlarının Kendiliğinden Felsefesi, Çeviren: Ömür Sezgin, Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara,

Broswimmer, F. (1995) Bitki Emperyalizmi, Çeviren: Cennet Engin, Erol Demir, Bilim ve Ütopya, Sayı: 18, İstanbul,

Çiftçi, C. Y. (2004) Dünyada ve Türkiye'de Yemeklik Tane Baklagiller Tarımı, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası, Teknik Yayınlar Dizisi No:5, Ankara,

Dawkins, R. (2001) Gen Bencildir, Çeviren: Asuman Ü. Müftüoğlu, TÜBİTAK, Ankara,

Fukuoka, M. (2006) Ekin Sapı Devrimi, Çeviren: Aykut, İstanbullu, Kaos Yayınları, İstanbul,

Frolov, I.T., (1986) Biyolojide Diyalektik Yöntem, Çeviren: Yakup Şahan, Broy Yayınları, İstanbul,

Furedi, F. (2002) Korku Kültürü - Risk Almamanın Riskleri, Çeviren: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul,

HO, M.W. (2001) Genetik Mühendisliği [rüya mı kabus mu?], Çeviren: Emral Çakmak, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın: 473, Bilim Dizisi: 13, İstanbul,

Kaplan, S. (2006) Biyoteknolojiye Etik Yaklaşım: "Biyogüvenlik", Kamu Yönetimi Dünyası, Yıl:7, Sayı:28, Ankara.

Keller, E.F., (2004) Genin Yüzyılı, Çeviren:Haluk Barışcan, Metis Yayıncılık, İstanbul.

Lecourt, D. (2003) İnsan Post İnsan, Çeviren: Hande Turan Abadan, Epos Yayınları, Ankara

Shreeve, J. (2004) Gen Savaşları, Çeviren: Özgür Atılım Turan, Doğan Kitap, İstanbul,

Şenel, A. (1995) Teknedencilik, İndirgemecilik ve Biyolojizm, Bilim ve Ütopya, Sayı: 15, İstanbul,

Turgut, N. (2001) Çevre Hukuku, Savaş Yayınevi, İkinci Bası, Ankara.

Turgut, N. (2009) Çevre Politikası ve Hukuku, İmaj Yayınevi, Ankara.

Topal, Ş. (2002) Tarım, Gıda, Ekosistem Boyutuyla Biyoçeşitlilik: Toplumsal ve Yasal Yankıları, İstanbul Çevre Gönüllüleri Platformu Yayın No: 4, İstanbul.

Avrupa Toplulukları Resmi Gazetesi (2001). 90/220/AET sayılı Konsey Direktifi'ni yürürlükten kaldıran 12 Mart 2001 tarihli 2001/18/AT Sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Direktifi L106-1, Yayımlanma Tarihi: 17.4.2001.

Birinci Ulusal Tarım Ormancılık Gıda Çevre Kurultayı Çalışma Grupları Taslak Raporları (2005), Ankara.

Biyogüvenlik Cartagena Protokolü. (2003) Resmi Gazete. Tarih: 11 Ağustos 2003. Sayı: 25196. Kanun: 17 Haziran 2003 tarih ve 4898 sayılı Kanun.

TMMOB (2005) Dünya Su Günü 14-15 Ekim 2005 Sempozyum, TMMOB Gıda Mühendisleri Odası, TMMOB Kimya Mühendisleri Odası, TMMOB Ziraat Mühendisleri Odası tarafından basılmış, Ankara.

DPT (2005), 8. Kalkınma Planı Biyoteknooloji ve Biyogüvenlik Özel İhtisas Komisyonu Raporu; http://ekutup.dpt.gov.tr/plan/ix/8kalkinmaplani.pdf 26.06.2005

DPT (1999), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Raporu Biyogüvenlik ve Biyoteknoloji Özel İhtisas Komisyonu Sunusu, Ankara,

Comart Uluslar arası Organizasyon ve Tanıtım Hizmetleri (2005) GDO Gerçeği, Modern Biyoteknoloji Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Gıda Güvenliği Notları İstanbul

Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/TR/SozBul.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EF05A79F75456518CA, 22.6.2007, 14:25